

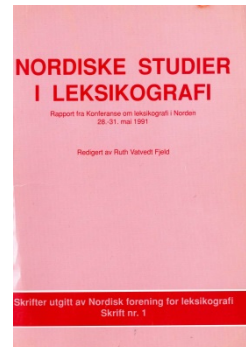
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Ord på väg - Några reflexioner kring nordisk lexikografi

Forfatter: Bo Ralph

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 28-42
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ord på väg Några reflexioner kring nordisk lexikografi¹

Det kan ha sina risker att ge ett bidrag som detta rubriken *Ord på väg*. Det låter oroväckande likt uttrycket *ord på vägen*. Några ord på vägen kan bara den komma med som har en överlägsen erfarenhet, och som anser sig kunna dela med sig av sin visdom. Det finns inget som helst underlag för att jag skulle ta på mig en sådan attityd. Snarare skall rubriken uppfattas i sin mera direkta betydelse, kanske någonting i stil med: det är en del på gång inom den språkvetenskapliga verksamhet som inriktar sig på ord, dvs. den lexikaliska forskningen och dess tillämpning inom praktisk lexikografi. Redan det faktum att det genomförs en nordisk lexikografisk konferens är ett tecken på att någonting håller på att hända. Dag Gundersen behandlar "leksikografi som undervisningsemne" i denna volym. En verksamhet som det regelrätt undervisas i, som det bedrivs forskning kring, som har en särskild, ganska entydig beteckning, och för vars skull man ordnar konferenser och ger ut tidskrifter, får också en egen identitet, verksamheten legitimeras, och vi kan få en akademisering av verksamheten.

Lexikografins ställning

Det har sedan Dr. Johnson talats mycket om lexikografen som "a harmless drudge". Kanske håller lexikograferna åtminstone på att bli betydligt "less harmless drudges" nu. Så här skriver Zgusta i inledningen till sin bibliografi *Lexicography today* (1988): "Lexicography is one of the few areas in which linguistic activity has an immediate impact on many people, is very expensive (relative to the scale of measurement usual in the humanities) in terms both of time and money, and can be rather lucrative." Även om de flesta av oss inte märkt så mycket av den påstådda lönsamheten, så är vi nog överens med Zgusta för övrigt. Lexikografi är någonting som språkvetare kan syssla med utan att känna det som att man behöver ursäktas sig när andra människor frågar vad man gör. Så är det som bekant inte med alla aktiviteter inom det humanistiska området.

När en verksamhet tillåts dra resurser och uppfattas som praktiskt nyttig för folk i något avseende, så höjs också dess anseende normalt bland allmänheten. Nu har säkert lexikografen alltid varit en av de humanistiska verksamhetsgrenar som varit lättast att acceptera för så kallat vanligt folk. Det är väl snarast inom "språkfolkets" egna led som lexikografen ofta har viftats undan som en andra rangens sysselsättning. Vi vet ju att forskningsintensiv verksamhet lätt får högre status än exempelvis all slags undervisning, paradoxalt nog även vid våra högre utbildningsinstitutioner. Dessutom finns det en tendens

¹ Detta är en lätt reviderad skriftlig version av det anförande som jag hade i uppdrag att avsluta Oslo-konferensen med. I enlighet med uppdraget skulle jag presentera några personliga funderingar som konferensen hade givit upphov till. Denna förutsättning måste beaktas, eftersom den kan ha lett till en del formuleringar i det följande som kan verka förbryllande för de läsare som ej deltog i konferensen.

till att grundforskning och framför allt teoribygge värderas högre än tillämpad forskning och delvis också metodutveckling. Lexikografin riskerar att i det allmänna akademiska medvetandet reduceras till en verksamhet som på sin höjd tillämpar redan vunna forskningsresultat, som står i ett serviceförhållande till andra aktiviteter (som redan de åtjuter mindre prestige, t.ex. undervisning), och som genom sina praktiskt baserade förutsättningar – t.ex. kravet att producera en ordbok före en viss tidsgräns – till och med de facto kan behöva avstå från mera sofistikerat teoretiserande.

När lexikografin nu tycks väcka ett ökande intresse, har det säkert att göra med det faktum att allt fler blir medvetna om behovet och nyttan av ordböcker. Lexikografiska hjälpmedel (framför allt ordböcker i traditionell mening) spelar en avgörande roll i tolknings- och översättningsarbete. Organiserad tolkning och översättning är i sin tur verksamheter som fått en alltmer central funktion i det moderna samhället, och den hela tiden tilltagande internationaliseringen skapar ett ständigt stegrat behov av dessa aktiviteter. Dessutom behöver översättnings- och tolkningsarbetet svara mot allt högre precisionskrav, till följd av den teknikaliserings och i vissa avseenden komplicerings som utmärker det omgivande samhället. Härigenom har tolkning och översättning – och därmed lexikografin – fått en erkänd samhällsfunktion.

Samtidigt har lexikografins ställning inom själva språkvetenskapens ram modifierats. Det finns antagligen många samverkande orsaker till att denna tendens uppstått. En kan sökas på metodsidan. I och med att lexikografiarbetet tog datorer i sin tjänst, kom man att associeras med en gren av språkvetenskapen, som i kraft av sin nära relation till den datamaskinella världen redan hade högt anseende, nämligen datalingvistik (i vid mening). När dessutom datalingvistik kom att koncentrera sina ansträngningar på att lösa lexikaliska problem inom ramen för sina speciella system, ändrades den datorbaserade lexikografins status radikalt. Datalingvistik har direkt efterfrågat lexikografisk information i välstrukturerad form, då sådan information behövs som en integrerad del av olika system för informationsökning, datorbaserad översättning etc.

En annan orsak till lexikografins ökande prestige är den lexikografiska teoribildning som med accelererande hastighet byggs upp inom verksamhetens egen ram. Det har länge hävdats från språkvetenskapligt håll att lexikografin kan utvecklas betydligt genom att man drar nytta av de resultat som vunnits inom den teoretiska lingvistik. Däremot har skiljelinjen mellan teori och praktiskt arbete alltid dragits så, att lexikografin hamnat uteslutande inom den praktiska tillämpningen. Även vid lexikografikonferenser brukar några föredragshållare nu för tiden poängtera skillnaden mellan bidrag som är av teoretisk natur och sådana som har ett mer praktiskt syfte, men då gäller det i allmänhet inte allmänlingvistisk teori gentemot lexikografisk praktik utan internt inom lexikografin.

Här får man kanske se upp, så att inte den gamla motsättningen mellan teoretiskt orienterade lingvister och (förment) praktiskt orienterade lexikografer inplanteras bland lexikograferna själva. Om några lexikografer utpekas som lexikografiteoretiker, medan andra, som kanske huvudsakligen arbetar med (den praktiska) framställningen av ordböcker, uppfattas som uteslutande praktiker (och därmed får lägre prestige i det allmänna omdömet), så har det tidigare problemet egentligen bara flyttats en aning. Målet måste vara att göra lexikografiskt arbete i gemen mer teorianknutet och hela tiden hålla det teoretiska utvecklingsarbetet i god kontakt med den praktiska erfarenheten. I själva verket borde lexikografi vara ett område där det *aldrig* skulle behöva råda någon motsättning mellan teori och praktik. Syftet är definitionsmässigt praktiskt – det är ordböcker eller liknande *produkter* som skall framställas – och målet nås lättare och med mer tillfredsställande resultat om praktiken vilar på en genomtänkt teori; samtidigt kan teorin oavbrutet hämta näring ur den

praktiskt betingade erfarenheten. På så vis skulle lexikografin närmast kunna tjäna som en idealisk förebild för många andra humanistiska verksamheter som har dåligt utvecklad teoribildning. Den ömsesidiga misstänksamheten mellan påstådda teoretiker och praktiker är vanligen helt onödig, men dess uppkomst är också lätt att förstå. Teoretikerna framhåller alltför ofta behovet av teori utan att vara särskilt väl förtrogna med det praktiska arbetet, och praktikerna flyr då gärna in i en teorifientlig attityd, och låter "teorier" bli liktydigt med "spekulationer". Vad som behövs för att närma de två grupperna till varandra är bland annat en avdramatisering av teoribegreppet, och det sker lättast om båda sidor inser nyttan av en integrerad syn. Jag tror det är detta som håller på att hända inom lexikografin.

Lexikografi som språkvetenskap

Ytterligare en orsak till lexikografins ökade status är det faktum att dess ställning som språkvetenskaplig verksamhet håller på att ändras radikalt. Den språkteoretiska ståndpunkten har ju egentligen sedan Bloomfield gått ut på att lexikonet är ett "appendix of the grammar, a list of basic irregularities" (Bloomfield 1933, s. 274). Med Chomskys övertagande av detta lexikonbegrepp och genom den generativa grammatikens dominans inom teoribildningen blev lexikaliska frågor naturligen mycket dåligt uppmärksammade. När grammatikmodellen avbildades, återgavs den länge som en gigantisk syntaxkomponent med små sekundära komponenter för fonologisk representation respektive semantisk uttolkning kopplade till sig. Om lexikonet över huvud taget antydades, så var det som en egen liten ruta vid sidan av, förbunden med modellen i övrigt genom en streckad linje, på sin höjd.

Det kanske är överord att påstå att vi nu istället har en stor lexikonkomponent mitt i figuren, med syntaxen, morfologin (som åter kommit till heders), fonologin och semantiken ordnade som satellitkomponenter runtom, opererande på den centrala lexikonkomponenten. Men en tendens åt det hållet kan märkas; i alla händelser uppfattas de lexikaliska frågorna sedan en tid som betydligt mer centrala än tidigare. Det börjar också påpekas allt oftare att förhållandet mellan grammatiken och lexikonet i språkbeskrivningen mest är en perspektivfråga. Man kan välja att börja med att beskriva de grammatiska reglerna och se lexikonet som den idiosynkratiska information som måste specificeras särskilt för att göra beskrivningen fullständig.

Man kan emellertid också utforma lexikonet som en innehållsrik och välstrukturerad informationsmängd och extrahera de flesta grammatiska strukturer ur denna information. Det är ofrånkomligt att vissa grammatiska fenomen lättast beskrivs i allmänna grammatiska termer medan andra bäst behandlas i förhållande till speciella (klasser av) lexikaliska enheter och därför kan anses vara en del av den lexikaliska informationen. Det finns inget som säger att det finns en naturlig uppdelning mellan grammatik och lexikon, som det gäller att finna fram till, utan det är uteslutande en fråga om hur vi vant oss att se på dessa frågor. Det har t.o.m. hävdats att det är de traditionella kommersiella ordböckerna och grammatikorna som styr vår uppfattning på den här punkten.

Under senare tid har således språkvetenskapen alltmer kommit att ägna sig åt lexikaliska frågor. Därvid har de traditionella ordböckerna fått en ny roll som inspirationskälla till den teoretiska lingvistik. I samband härmed har också språkteoretiker modifierat sin tidigare onyanserat förenklade syn på lexikografiskt arbete. Man har helt enkelt upptäckt att informationen i ordböcker ofta bygger på en sofistikerad analys och – inte minst – avancerad materialkännedom. På den senare punkten kan man för närvarande märka en tydlig tendens till omsvängning i språkvetenskapen på det internationella planet. Långt generaliserade

påståenden på grundval av ett mycket begränsat material är inte lika gångbara längre. Man vänder i ökande omfattning tillbaka till undersökningar av stora material, och det anses åter vara en angelägen uppgift för datalingvister att utveckla stora – nu *mycket* stora – textkorpusar. Respekten för lexikografiskt arbete tycks tillta i takt med denna allmänna attitydförändring.

Mest direkt utnyttjade blir ordböcker i den verksamhet som ibland kallas "computational lexicology". Denna beteckning avser den gren av datalingvistik som framför allt sedan Amsler (1980) systematiskt lagt ordböcker till grund för språkvetenskapligt analysarbete i syfte att ur ordböckernas informationsmängder extrahera återkommande lexikaliska strukturer. Även om ordboksarbetet ofta, kanske normalt, bedrivs av språkvetare som haft begränsat intresse för teoretisk lingvistik, så har ordböckernas information genomarbetats efter en medveten plan. Efterhand har också traditioner utvecklats, så att en ordbok som ansetts ha varit framgångsrik (t.ex. för att den just varit baserad på ett medvetet, teoretiskt genomtänkt grundarbete) kommit att bli mönsterbildande för nya ordböcker.

Med den här enkla rundmålningen har jag inte avsett att ge någon pretentiös beskrivning av "the state of the art". I så fall skulle betydligt mer behöva sägas. Men jag har velat understryka att dagens lexikografi har relevans på en hel rad olika sätt vid sidan av de traditionella. Lexikografi (i vid mening) har *inomvetenskapligt* kommit att bli en betydligt mera central språkvetenskaplig verksamhet; den är en viktig faktor både inom den teoretiska lingvistik och inom den mer praktiskt inriktade språkvetenskapen, och dessutom som en komponent i en rad språkvetenskapliga tillämpningar av stor kommersiell och samhällelig betydelse. Allt detta har bidragit till att höja lexikografins anseende, vilket är glädjande på ett allmänt plan för oss som i växlande omfattning sysslar med lexikografi. Men det medför också ett ansvar – det är vår skyldighet att vidmakthålla områdets betydelse och utveckla verksamheten ytterligare.

Även om lexikografi är en gammal väletablerad verksamhet, är det alltså en ung vetenskap, kanske egentligen snarast under framväxande. Det märks också på en del av bidragen i denna volym. En del författare är noga med att understryka behovet av framför allt teoriutveckling och teoretiska ställningstaganden, andra vill gärna framhålla att de mera ser sig själva som praktiker. När allt kommer omkring är de flesta bidragen väl förankrade åt båda hållen, såväl de som annonseras som rena fallstudier som de som tar upp mer principiella frågor, låt vara att tyngdpunkten kan falla lite olika. Det är nog så att modern lexikografi är ganska omöjlig att bedriva framgångsrikt utan teoretisk bas. Vi behöver nog inte vara så ängsligt vaksamma och ursäkt oss hela tiden.

Unga vetenskaper brukar besväras av olika avgränsningsproblem å ena sidan och av terminologiproblem å den andra. Den lexikografiska terminologin har till stor del uppstått spontant, och någon fullständigt enhetlig bild finns inte (se vidare Bo Svenséns bidrag i denna volym). Redan ordet *lexikon* används i åtminstone tre olika betydelser:

- (1) uppslagsverk;
- (2) ordbok, särskilt tvåspråkig ordbok;
- (3) människans ordförråd, särskilt i teknisk mening, den språkliga beskrivningen av människans ordförråd, eller den lexikaliska komponenten av en språkvetenskaplig beskrivningsmodell.

Egentligen borde ordet *lexikografi* vara mångtydigt på ett parallellt sätt, beroende på vilket slags *lexikon* enligt ovan man skriver (eller beskriver). Jag är inte alldeles säker på att *lexikografi* och *lexikon* står i ett fullständigt symmetriskt förhållande till varandra.

Vid sidan av termen *lexikografi* förekommer *lexikologi*, som också används svårartat mångtydigt. Olika användare kan med *lexikologi* mena åtminstone följande:

- (1) läran om lexikaliska frågor på det mest övergripande planet (dock oftast utelämnande uppslagsverk som inte i första hand lämnar språkliga uppgifter);
- (2) unionen av "praktisk" lexikografi och det teoretiska lexikografiska grundarbetet;
- (3) enbart lexikografiteori, dvs. teoretiskt arbete gällande ordboksframställning;
- (4) studiet av den lexikaliska komponenten inom en språkvetenskaplig teori;
- (5) lexikalisk semantik specifikt.

Om graden av terminologisk stabilitet röjer en vetenskapsgrens mognad, så är det uppenbart att det lexikaliska arbetet har en lång väg kvar att vandra. När det gäller termen *lexikologi* har det lanserats en begreppsutredning efter konferensen i Oslo. Martin Gellerstam har med hänvisning till en idé presenterad av Sven-Göran Malmgren (båda vid Göteborgs universitet) föreslagit att *lexikologi* i första hand skall ses som samlings termen för "allmän lexikalisk teori" och "lexikografi". Under "allmän lexikalisk teori" sorterar sådant som "lexikalisk morfologi", "lexikalisk syntax", "lexikalisk semantik", "studiet av ordförrådets struktur" i olika avseenden etc. Under "lexikografi" finner man "lexikografiteori" och "lexikografisk tillämpning".

Med hjälp av sådana här begreppsutredningar kan vi göra klart för oss vad vi menar, och avgränsningsfrågorna förenklas. Avgränsningen i sin tur får naturligtvis inte bli en fråga om revirtänkande och protektionism. Det är emellertid viktigt – mer positivt uttryckt – att vi kan definiera vårt ansvarsområde och utveckla vår professionalism. Man måste kunna kräva av oss att vi har en seriös inställning, och vi själva skall bland annat ha rätt till yrkesstolthet. Men avgränsningar förblir naturligtvis ett ständigt problem inom vetenskaplig verksamhet, på olika nivåer.

Nu spelar sådana här praktiskt betingade uppdelningar sällan någon roll för den språkbrukande människan, som är en total kunskapsvarelse som associerar fritt mellan olika typer av kunskap och erfarenhet. Att språkmodellen brukar fördes med två axlar – en mera utpräglad inomspråklig axel och en som i olika avseenden vetter mot världen – bekymrar normalt inte språkbrukarna i gemen. Man kan fråga sig hur mycket av de olika avgränsningar man brukar göra som är uteslutande inomvetenskapligt motiverat, eller helt enkelt traditionsbundet.

Över huvud taget är traditionen en av de verkligt starka krafterna inom lexikografien. Själva den information som ges i ordböcker dikteras ofta av traditionen – både i enskilda detaljer och i fråga om urval och övergripande organisationsprinciper. Denna sanning har framkommit vid en rad lexikografihistoriska undersökningar. Det är oftast ett fåtal förebilder som dominerar den lexikografiska utvecklingen inom ett språkområde. Mina egna lexikografihistoriska erfarenheter härrör framför allt från projektet "Lexikografiska traditioner i Sverige" (för en översikt se t.ex. Hannesdóttir & Ralph 1988), men de intryck vi fått stöds av andra liknande undersökningar. Det är traditionen snarare än systematiskt teoretiskt arbete som drivit lexikografien framåt.

Den tekniska utvecklingen

Som tidigare antytts har tillkomsten av olika datorbaserade informationslagrings- och informationssökningssystem dragit in språkvetenskapen i ett helt nytt sammanhang. Därvid

har den lexikaliska sidan av språket hamnat i fokus för intresset. Lexikografi har helt enkelt blivit en erkänt central verksamhet, och den information som produceras är eftertraktad, kommersiellt användbar och samhällsrelaterad viktig. Men teknikens utveckling har en avgörande betydelse för lexikografin även på ett annat sätt.

Det kan vara angeläget att lösa avgränsningsfrågorna av en rad olika skäl, som vi såg nyss. Det är emellertid viktigt att inte de teoretiska frågorna överdramatiseras i det sammanhanget. Om det är så att många avgränsningar görs mest av traditionsskäl eller av praktiska skäl (exempelvis för att vi måste ta itu med en sak i sänder), så gäller det att inte upphöja dessa skäl till några överordnade, teoretiskt nödvändiga skäl.

Frageställningar som rör den tekniska utvecklingen har ingen framträdande plats i denna volym, vilket i och för sig är naturligt; vi är lexikografer, inte tekniker. Jag är verkligen inte rätt person att tala om teknik, men låt mig komma med några reflexioner. Många av de avgränsningsproblem som lexikografer (och andra språkvetare) har varit sysselsatta med kan möjligen mycket snart visa sig vara rena skenproblem. Så länge man måste koncentrera sig på att framställa en produkt i taget, av praktiska skäl, måste man ta ställning till innehållet i detalj. Den nya tekniken öppnar helt andra perspektiv än vi varit vana vid. Jag nöjer mig här med att hänvisa till exempelvis Rolf Gavares artikel i *Språkvard* 1/1991 om "Lexikaliskt, datatekniskt stöd vid översättning och författande" och Gavares, Heggstads och Norling-Christensens bidrag till rapporten från konferensen "LEXIKONORD" i Göteborg 1990.

Det är helt klart att man nu kan upprätta verkliga superdatabaser, som i någon mening skulle lösa de problem vi talat om. Vi behöver inte nödvändigtvis göra en strikt boskillnad mellan ordboksinformation och encyklopedisk information, om båda typerna kan lagras tillsammans. På samma sätt kan allmänspråk och fackspråk rymmas ihop, specialordböcker och universalordböcker etc. En människa gör ingen skillnad på den information vi brukar inkludera i enspråkiga ordböcker och sådan som snarare återfinns i två- eller flerspråkiga. På liknande sätt är aktiva eller passiva ordböcker snarast en fråga om olika perspektiv på samma information. Över huvud taget blir informationsurvalet mindre betydelsefullt ju mer man kan hålla åtkomligt som en sammanhållen informationsmängd. Man kan också fundera över om egennamn och termer är så väsensskilda enheter jämfört med annat lexikaliskt material, eller om det bara har blivit tradition att vi behandlar namn och termer för sig. Strängt taget är det mera naturligt att betrakta namn och termer som något extrema lexikaliska enheter.

När det gäller egennamn kan man göra en reflexion i kvantitativa termer. Ett av de mera genomarbetade språkliga material som jag känner till är den tidningspråkskorpus som ligger till grund för *Nusvensk frekvensordbok* 1-4 (1970-80). I den undersökningen omfattade korpusen drygt 1 miljon löpande ord. Ungefär 45.000 av dessa var egennamn (på grafordsnivån; enheter som blev egennamn först på frasnivån negligeras här). Ca 4,5 % av den löpande texten upptogs således av egennamn. Genom lemmatisering reducerades miljonordskorpusen till ungefär 71.000 olika lemman (uppslagsformer). Runt 11.000 av dessa hade status som egennamn. Den andel av texten som egennamnen utgjorde var således 4,5 %, men egennamnens sammantagna lexikaliska frekvens var så hög som ca 15 %. Från lexikaliska utgångspunkter finns det egentligen ingen anledning att utesluta egennamn ur ordböcker, såsom brukar ske. Tvärtom utgör de en proportionellt sett mycket viktig ordkategori. Däremot förblir det naturligtvis ett teoretiskt och praktiskt problem att välja ut de egennamn som skulle kunna ingå i en ordbok eller en lexikalisk databas (jfr Botolv Hellelands bidrag i denna volym).

På senare år har det uppstått ett praktiskt behov av genomarbetade terminologiska system (såsom oljeterminologin i Norge). Därigenom har en intensiv terminologisk/terminografisk verksamhet kommit igång. Från terminologihåll understryks ibland distinktionen

mellan terminologi/terminografi å ena sidan och lexikologi/lexikografi å den andra. Från rent lexikaliska eller språkvetenskapliga utgångspunkter är det inte lätt att motivera en sådan hållning. Utpräglade termer och utpräglade allmänspråkliga ord kan sägas gruppera sig kring ändpunkterna på en skala, där ordförrådet i övrigt fördelar sig över det mellanliggande utrymmet. Även allmänspråkets ord kan variera i precision och exakthet i betydelsen, och det är väl just den *reglerade* inordningen i ett terminologiskt system som skiljer termer från andra ord. Men detta i sin tur är inte märkvärdigare än att ordförrådet även på andra sätt är stratifierat i olika avseenden. Det är givet att terminologer har en speciell uppgift och av olika skäl kan behöva hävda terminologins autonomi åt olika håll, men termer är naturligtvis ett slags ord och därmed av lexikografiskt intresse.

Liksom för namnens del kan man säga att åtminstone det praktiska problemet med avgränsning upphör om man kan ta med allt i samma databas. När tekniken numera gör det principiellt möjligt, kan jag inte se annat än att lexikografen (i vidaste mening) därigenom tar ett veritabelt kvalitativt språng. Jag avstår emellertid på goda grunder från att gå in i några mer detaljerade tekniska utläggningar.

Lexikografi och teoriutveckling

Om det nu är så att man kan lagra i stort sett allting i samma superdatabas – traditionellt lexikografisk information vid sidan av encyklopedisk, enspråkig och två- eller flerspråkig lexikografisk information, ljud- och bildillustrationer (även rörlig bild) som komplement till textbaserad information, allmänspråklig och specialspråklig information med mera, med mera – är det då så att den lexikografiska teorin blir överflödigt?

Naturligtvis inte. Tvärtom, frestas man nästan att säga. Fortfarande kvarstår mängder av teoretiska frågor som gäller organiseringen av informationen. En grundläggande, språkvetenskapligt intressant fråga är exempelvis i vilken utsträckning man skall sträva efter att återspegla människans lexikon i databasen. I så fall: Vems lexikon? Är det den genomsnittliga språkbrukaren som skall approximeras, och, om så, hur är en sådan skapt? Eller är det en kollektiv kompetens som skall modelleras, en kumulativ kunskapsmassa som är allas och ingens? Frågorna är många och intrikata.

Åtskilliga av de problem som tas upp i denna volym har med "den lexikaliska enheten" att göra. Det är en avgörande teoretisk fråga för både lexikografen och språkteorin i allmänhet. Den lexikaliska enhetens form och representation ger en ordbok ett av dess mest karakteristiska drag och påverkar hela organisationen av ordboken i övrigt.

Det morfologiska systemets relation till den lexikaliska enhetens natur är en besläktad fråga. Har (grund)morfem någon autonom lexikalisk funktion, eller är de bara en abstraktion? (Att avledningsmorfem anses ha karaktären av självständiga lexikaliska enheter tycks framgå av deras behandling i flera moderna ordböcker.) Hur hanterar man bäst lexikaliska uppgifter som hänför sig till enskilda böjningsformer snarare än till uppslagsordet som helhet? På samma sätt kan man fråga sig vilka syntaktiska uppgifter som skall anses lexikografiskt relevanta. Det är exempelvis vanligt att ange vissa former av verbvalens. I den korpusundersökning som återopades ovan hade ett dussintal ord, som alla klassificerats som tillhörande samma ordklass (adverb), och som hade jämförbar frekvens, helt olika egenskaper med hänsyn till benägenheten att ingå i fraser. Det såg ut som i tabellen (efter uppgifter i *NFO* 3 (1975)).

	<i>frekvens</i>	<i>varav i fraser</i>
verkligen	297	2
däremot	296	8
dessutom	346	13
knappast	307	39
ytterligare	291	99
snart	288	107
alltför	288	144
bort	298	179
ner	286	183
helst	303	215
tilbaka	333	239

Det finns naturligtvis olika slags språkstatistiska iakttagelser att göra här, och jag vill inte komma med några kraftfulla påståenden, men man kan i all enkelhet fråga sig om den här typen av information hör hemma i en lexikografisk databas. Det är ju trots allt intressant att veta om ett ord att dess förekomst i en text nästan alltid betingas av vissa andra ords förekomst, medan andra grammatiskt jämförbara ord uppträder mera självständigt. Hur skall över huvud taget kopplingen mellan den lexikaliska informationen och textperspektivet åstadkommas?

Här finns betydligt fler frågor än svar, och man kan därför bara upprepa maningen att fortsätta det på stabil lexikografisk grund baserade teoriarbetet. En teoretisk fråga som är överlagrad det mesta vi gör, och som dyker upp på många ställen och i många skepnader i de olika bidragen ovan, och som behöver en egen livlig diskussion, är *lexikaliseringproblemet*. Vad skall man mena med lexikalisering, och när är en lexikalisk enhet lexikaliserad? Här kan frågan bara ställas – det dröjer antagligen innan några acceptabla svar kan presteras.

Frågor som dessa aktualiserar i sin tur en hel rad traditionella språkvetenskapliga frågeställningar, som aldrig fått något definitivt, tillfredsställande svar. Egentligen återkommer vi ständigt till hela frågan om hur det produktiva lexikaliska regelsystemet är utformat: Vi tror kanske att vi vet hur ord kan bildas i vid mening, men hur skapas egentligen metaforer mera exakt? Vad spelar fraser, idiom, kollokationer för roll i ett lexikaliskt perspektiv? För att än en gång återvända till tidningsspråkskorpusen, så visade det sig att ett stort antal satsinledande block som *inte* var välformade konstituenten återkom med varierande, men i några fall hög, frekvens (*NFO 3 (1975)*, t.ex. listorna under "1. Ordkombinationsnivå"). Man kan fråga sig huruvida det rör sig om medvetna eller omedvetna, inlärd textinledningsstrategier; kan dessa i så fall betraktas som en del av vår lexikaliska kunskap?

Till problemkomplexet med lexikalisering och den lexikaliska enhetens natur hör också sådant som ords (lexikaliska enheters) grad av genomskinlighet och förutsägbarhet (i morfologiska termer), där man kan urskilja olika typologiska profiler för olika språk. Det rör sig exempelvis om i vilken utsträckning man utnyttjar helt arbiträra simplexord, morfologiskt förutsägbara bildningar som sammansättningar och avledningar, flerordskombinationer, lånord, (andra) morfem av främmande ursprung etc. Dessa frågor är givetvis relaterade till varje ordboks attityd till normering m.m.

Det säger sig självt att dessa påståenden inte innebär några häpnadsväckande upptäckter. Vi är alla medvetna om att de nämnda problemen mera har karaktären av att vara ständiga följeslagare, nästan i klass med de (andra) existentiella frågorna. Men tillfället är nu gynnsammare än kanske någonsin tidigare att komma en bit på väg med dessa frågor. Även

så till vida kan det vara motiverat att tala om "ord på väg"! Antagligen kan man komma bäst tillrätta med dem om man kombinerar ett allmänlexikalskt perspektiv med ett rent lexikografiskt. Det verkar många vara inställda på. De språkvetare som nu närmar sig de lexikaliska frågorna intar inte samma nedvärderande hållning gentemot stora lexikografiska datamängder som deras föregångare ofta gjort. Samtidigt är lexikograferna i normalfallet välorienterade i allmän språkvetenskap nu för tiden. Till detta kommer som sagt en intressant teknisk utveckling som öppnar möjligheter som inte funnits förut.

Det kanske allra mest lovande är ändå att myndigheter och opinionsbildare visar ökad förståelse för språkfrågornas betydelse. Det är många som insett exempelvis vilka magnifika översättningsuppgifter som väntar med det tilltagande internationella samarbete som signalerats. Översättning ställer stora krav inte minst på de lexikografiska hjälpmedlen.

Jag passar på tillfället att nämna att humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet beslutat om en särskild satsning på ett lexikologiskt forskningsprogram. Med lexikologisk forskning har man då framför allt menat sådan forskning som gäller den lexikaliska komponenten av språkmodellen jämte lexikografiteori. Däremot hamnar den rent praktiska lexikografin, i betydelsen lexikografisk produktion, utanför. Liknande tendenser märks också i de andra nordiska länderna. Under 1991 har det också inrättats en tjänst i lexikalisk forskning vid det svenska Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Tjänsten lockade tretton högt kvalificerade sökande, vilket säger något om ämnesrådets aktualitet och vitalitet. Jag nämner bara dessa omständigheter, som jag råkar känna väl till, som exempel på att något håller på att hända på det lexikaliska området.

Även Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk forskning (NOS-H) har beviljat medel till ett större nordiskt samarbetsprojekt inom lingvistik och datalingvistik med lexikonet som huvudsakligt undersökningsobjekt. Enligt planerna skall detta projekt för det första beskriva teoretiska regelbundenheter i de nordiska språkens lexikon; för det andra skall man utforma datamaskinella lexikon för de (i projektet inblandade) nordiska språken, så att lexikonerna kan utnyttjas i maskinell analys av satser och texter på dessa språk; för det tredje vill man samordna olika teoretiska lexikonprojekt av liknande slag. Till de nämnda satsningarna skulle ytterligare flera kunna läggas, men dels skulle det leda för långt, dels hänvisar en del andra bidrag i volymen till sådana projekt. Det står i alla händelser klart att det är åtskilliga lexikaliska projekt på gång i Norden, som garanterar att det är "ord på väg".

Nordiskt perspektiv

Vad är nu nordiskt i allt detta? Som framgått är en del satsningar gemensamma nordiska samarbetsprojekt, finansierade med nordiska medel. Tillåt mig också peka på Nordiska ministerrådets förslag till handlingsprogram för språkligt samarbete i Norden 1990–1995, som bl.a. går ut på att en arbetsgrupp tillsätts med följande uppdrag (Nordiska rådet, 38:e sessionen 1990, Förtryck B 103/k, s. 35):

1. Att på grundval av den översikt över existerande ordböcker som presenterats i språksekretariatet 1988 och ny inventering av relevanta pågående ordboksprojekt utreda och värdera de återstående behoven av gedigna ordböcker mellan allmänspråken i Norden. [...]
2. Att ge förslag på hur kommande nordiskt ordboksarbete bäst skulle kunna organiseras och finansieras. Man bör alltså beakta vilka vinster som kan göras

i tid och arbete genom samordning, såsom upprättande av gemensamma databaser etc. Den primära inriktningen skulle vara ordböcker mellan språken i Norden, men på längre sikt kunde även gemensamma ordboksprojekt mellan språk i Norden och språk från mera fjärran länder bli aktuella.

Denna text förefaller mig vara både insiktsfull och bjudande. Det ankommer naturligtvis på oss som sysslar med lexikografi att lämna förslag till konkreta åtgärder. Jag påminner mig i sammanhanget en idé, som Baldur Jónsson framförde i *Språk i Norden* (1982, s. 13–14):

Med tanke på hur beroende vi är av goda ordböcker har det länge förvånat mig att ingen tagit upp tanken på en nordisk ordboksredaktion som en permanent institution med stöd från alla de nordiska länderna. Arbetet är behövligt; det är för stort för enskilda personer, men om man kan gripa sig an det med djärvhets och vidsynthet öppnar det möjligheter för rationella och harmoniserade arbetsmetoder.

Antagligen är det meningslöst att i dagens läge önska sig en gemensam nordisk ordboks-institution. Däremot är det i högsta grad angeläget att "det nordiska ordboksarbetet" samordnas. Språken är inte mer olika varandra än att det är en god hjälp att ha tillgång till lexikografisk information på ett av språken när man sysselsätter sig med ett av de andra. Det gäller i olika omfattning såväl de centralskandinaviska och de andra nordgermanska språken som de övriga, icke-germanska språken i Norden – kulturlikheterna och de allmänna överensstämmelserna i fråga om kommunikationsvanor är trots allt så långtgående att det färgar av sig även på den lexikaliska strukturen i stort.

Det nordiska samarbetet kan således ta sig olika uttryck. I vissa fall behövs det ordböcker (i någon form) som behandlar par av språk i Norden. I andra fall kan en existerande ordbok som involverar ett språk i Norden och något annat språk tjäna som förebild för en ny ordbok som översätter mellan samma icke-nordiska språk och ett annat språk i Norden än i det förstnämnda fallet. För vissa språk i Norden behöver helt enkelt enspråkiga databaser upprättas, och det är då naturligt att vända sig till andra nordiska språkområden för att söka förebilder. Under alla omständigheter kan teori- och metod-utveckling, utbyte av erfarenheter etc. vara av värde även i arbete som ligger utanför det ursprungliga språkområdet.

Det här är inte den lämpligaste platsen för att argumentera för nordiskt samarbete i allmänhet. Mycket kan sägas om den saken. Många är skeptiska till nordiskt samarbete, eftersom det ofta i praktiken stöter på många hinder. Vad man än anser om gemensamma nordiska strävanden på ett mera principiellt plan, kan det helt osentimentalt konstateras, att på det lexikografiska området finns det åtskilliga vinster att göra i det läge som vi befinner oss i, med ständigt ökande kontakt med andra språkområden. De enskilda nordiska ländernas resurser räcker helt enkelt inte till för att tillgodose de önskemål som det inom kort blir angeläget eller nödvändigt att ta hänsyn till. Ju förr vi inser att vi tjänar på att samarbeta och börjar utforma vårt arbete därefter, desto snabbare kan vi dra fördelar av samarbetet. Hade Baldur Jónssons idé redan för tio år sedan omsatts i praktiken, hade vi haft en betydligt bättre beredskap idag.

Antagligen skulle idealet vara att upprätta en eller ett antal gemensamma nordiska databaser med avancerat lexikografiskt innehåll. En sådan åtgärd rymmer många problem – språkliga, kulturella, teoretiska, praktiska etc. men framför allt juridiska, kommersiella, attitydmässiga etc. Det är viktigt att problemen attacker:s snarast, så att en lösning kan

komma till stånd. Som ett steg i den riktningen anordnades en konferens i samarbete mellan Nordiska ministerrådet (genom dess organ Nordisk språksekretariat) och Göteborgs universitet i maj 1990. Den hölls i Göteborg och kunde endast ta emot ett mycket begränsat antal deltagare. Tanken var att dessa skulle väljas så att de representerade olika typer av kompetens och specialiseringar, olika intressenter, olika nationaliteter och språkområden, samtidigt som deltagarna kunde förväntas ha god kontakt med kolleger och intresserade som inte kunde beredas möjlighet att delta. Konferensens beteckning "LEXIKONORD" skulle just utläsas "LEXIKografisk KOMPetens i NORDen", en kompetens som får anses vara betydlig och spridd över så många instanser att endast ett litet urval kunde samlas till den aktuella konferensen. Den probleminventering som blev resultatet av konferensen har publicerats som Rapport 14 från Nordisk språksekretariat och distribuerats generöst över den lexikografiska världen.

Den konferens som genomfördes i Oslo i maj 1991 är ytterligare ett steg i samma riktning, och ett ännu viktigare steg, eftersom denna konferens var öppen för alla intresserade deltagare. Återigen blev det en imponerande manifestation av den samlade lexikografiska kompetensen i Norden. När jag fick det smickrande uppdraget att komma med ett avslutande inlägg vid denna första konferens om lexikografi i Norden, avstod jag medvetet från att referera eller dra slutsatser av bidragen vid konferensen. De publiceras ju härmed. Jag undvek att ge en bred beskrivning av utvecklingen inom ämnesområdet, med litteraturhänvisningar och allt, eftersom det skulle kräva en djupare insikt än den jag förfogar över. För en del allmänna och övergripande men självklart personligt färgade synpunkter på utvecklingen, som kan ha relevans även i det sammanhang det nu gäller, kan jag hänvisa till mitt bidrag i förhandlingarna från Svenskans beskrivning 18 i Uppsala (Ralph 1991). Här har jag inskränkt mig till att förmedla några reflexioner jag gjort under konferensen i Oslo. Ett av de starkaste intrycken är just att det nordiska lexikografiska arbetet för närvarande visar en påtaglig mångsidighet och vitalitet.

Det är ord på väg!

Litteratur

- Amsler, Robert A. 1980. *The structure of Merriam-Webster Pocket Dictionary*. Austin, Texas. [Dupl.]
- Baldur Jónsson. 1982. Isländskans ställning och roll i det nordiska samarbetet. *Språk i Norden* 1982, s. 5–15.
- Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. London.
- Gavare, Rolf. 1991. Lexikaliskt, datatekniskt stöd vid översättning och författande. *Språkvård* 1/1991, s. 21–27.
- Hannesdóttir, Anna & Ralph, Bo. 1988. Early dictionaries in Sweden: Tradition and influences. *Symposium on Lexicography IV*, ed. by Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten. Tübingen, s. 265–279.
- LEXIKONORD. *Leksikografi i Norden*. 1991. Rapport fra en konferense i Göteborg 11.–13. mai 1990. Oslo. (Nordisk språksekretariats rapporter 14.)
- NFO = *Nusvensk frekvensordbok* 1-4. 1970–80. Stockholm.
- Nordiska rådet, 38:e sessionen 1990. Förtryck B 103/k. Kulturutskottets betänkande över ministerrådsförslag om handlingsprogram för språkligt samarbete i Norden.

- Ralph, Bo. 1991. Strömningar inom ordforskningen. *Svenskans beskrivning* 18. *Förhandlingar vid Artonde sammankomsten för svenskans beskrivning. Uppsala den 25–26 oktober 1990*. Utg. av Mats Thelander et al. Lund, s. 9–28.
- Zgusta, Ladislav, 1988. *Lexicography today. An annotated bibliography of the theory of lexicography*. Tübingen. (*Lexicographica*. Series Maior 18.)